

הרב דודי בגנו
ר"מ במכון הגבוה לתורה
שע"י אונ' בר-אילן

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

ראשי הפרקים

- א. פתיחה
- ב. ביאור רש"י לדברי רבה (ב"ק קז, א)
- ג. קושיות הראשונים על רש"י, הצעה ליישוב שיטתו
- ד. שיטת רש"י (ב"מ ג, א)
- ה. שיטת רש"י – כשיטת ר"ת
- ו. הצעה א ברש"י – שני מהלכים שונים לפי כל סוגיא
- ז. הצעה ב ליישוב דברי רש"י
- ח. יסוד חיוב שבועה – האם צריך טענה חשובה או לא?
- ט. נפק"מ למחלוקת הנ"ל
- י. הסבר דברי רבה – שני מהלכים
- יא. סיכום

א. פתיחה

בגמ' במסכת שבועות (מב, ב) מובאים דברי רבה, המבארים את טעם שבועת מודה במקצת:

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע?
חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו,
והאי בכלי בעי דליכפריה, והאי דלא כפריה - משום דאינו מעיז פניו
בפני בעל חובו,
ובכוליה בעי דלודי ליה, והאי דלא אודי ליה - אישתמוטי הוא דקא
משתמיט מיניה, סבר: עד דהוי לי זוזי ופרענא ליה,
ורחמנא אמר: רמי שבועה עילויה כי היכי דלודי ליה בכוליה.

דברי רבה חוזרים ונשנים בכמה סוגיות נוספות בש"ס (בבא מציעא ג,א, כתובות יח,א, גיטין נא,ב, בבא קמא קז,א).

יש לשאול על דברים אלו כמה שאלות:

- א. מדוע רבה שאל דווקא על מודה במקצת? מדוע לא על שבועת עד אחד או שבועת השומרים?
- ב. מה פשר האריכות הגדולה כ"כ בתשובתו של רבה?
- ג. השאלה נשאלה בלשון הקודש, ואילו התשובה – תחילתה בלשון הקודש והמשכה בארמית. נראה לכאוי, שעיקר התשובה בחלקה הראשון שבלשון הקודש ("חזקה אין אדם מעיז...") והמשכה מהווה הסבר או הרחבה לעיקר התשובה. מה הפירוש? כיצד "חזקה אין אדם מעיז פניו..." עונה על השאלה "מפני מה אמרה תורה"?
- ד. "והאי בכליה בעי דליכפריה... ובכוליה בעי דלודי ליה..." – נראה שיש כאן סתירה: האם הנתבע היה מעוניין לכפור בכל או להודות בכל?

ב. ביאור רש"י לדברי רבה (ב"ק קז,א)

רש"י (בבא קמא קז,א) מפרש את דברי רבה ע"פ ההקשר בסוגיא שם:

ר' חייא בר אבא ור' חייא בר יוסף נחלקו האם טוען טענת גנב בפקדון חייב רק אם גם יודה במקצת וכיכפור במקצת (רחב"א) או אפילו אם לא תהיה שם הודאה וכפירה במקצת (רחב"י).

שורש המחלוקת ביניהם (ע"פ רש"י) הוא האם הפסוק "אשר יאמר כי הוא זה" (שדרשו ממנו חז"ל את עניין ההודאה במקצת), המופיע בפרשת שומר חנם, שייך באמת לפרשת פקדון או שמא "עירוב פרשיות שנו כאן", והפסוק שייך למלוה ולא לפקדון.

רחב"א טען שהפסוק שייך לפקדון, וממילא, אין חיוב שבועת השומרים בלי הודאה וכפירה במקצת. אם אין חיוב שבועה – אין גם דין טוען טענת גנב, כיון שדין זה תלוי בשבועה שהשומר נשבע שהחפץ נגנב ממנו.

לעומתו, טען רחב"י ש"עירוב פרשיות שנו כאן", ודווקא במלוה יש חיוב שבועה רק בהודאה במקצת, משא"כ בפקדון, חייבים שבועה גם בכופר הכל.

שואל רחב"י: "ומאי שנא מלוה?" ומתרץ: "כדרבה... וגבי מלוה הוא דאיכא למימר הכי אבל גבי פקדון מעיז ומעיז".

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

מפרש רש"י:

אין אדם מעיז פניו בפני זה שעושה לו טובה הלכך היכא דכפר הכל פטור משבועה דאי לאו קושטא בהדיה לא הוה מצי למכפר ביה והיכא דמודה מקצת בכולה בעי למכפריה והא דלא כפריה משום דאין אדם מעיז.

אבל בפקדון - דאין כאן טובה.

מעיז ומעיז - הלכך אפי' כפר בכוליה רמיא רחמנא שבועה עליה.

כלומר, רבה בא לתת טעם מדוע כופר הכל פטור משבועה. כיון שהמלוה עשה טובה עם הלווה – הלווה לא יעיז פניו להיות כפוי טובה ולכפור במלווה. ממילא, זה שכפר הכל, על כרחינו שדובר אמת.

השאלה מתפרשת באופן זה: "מפני מה אמרה תורה שרק מודה במקצת הטענה ישבע, ולא כופר הכל?"

והתשובה: "חזקה א"א מעיז פניו..". – הטעם מדוע כופר הכל פטור. "והאי בכוליה בעי דליכפריה..". – אבל המודה במקצת חייב שבועה כיון שאין לו ראייה שדובר אמת, שהרי באמת היה מעוניין לכפור הכל, אלא שאינו מעיז פניו בפני המלוה שעשה לו טובה.

כל זה שייך רק במלווה, אך בפקדון – כיון שהמפקיד לא עשה טובה עם השומר, ואדרבה, לפעמים השומר עושה טובה עם המפקיד – מעיז פניו לכפור הכל, ואין ראייה שדובר אמת. לכן, חייב שבועה גם בכופר הכל כמו במודה במקצת.

לאור דברים אלו, מובן היטב כיצד המשפט הראשון – "חזקה א"א מעיז..". – עונה על שאלתו של רבה. ליבה של השאלה היה מה טעם הפטור בכופר הכל, והחזקה עונה על זה. ההמשך בארמית כבר מתייחס לשאר המקרים – מודה במקצת.¹

ג. קושיות הראשונים על רש"י, הצעה ליישוב שיטתו

התוס' (שם ד"ה "עירוב פרשיות") הקשו על רש"י שתי קושיות:

- א. רואים בכמה וכמה משניות שגם בפקדון כופר הכל פטור משבועה?
- ב. חכמים ור' אליעזר בן יעקב נחלקו (שבועות מב, גיטין נא) האם הנתבע מעיז פניו כנגד בנו של התובע (חכמים) או לא (ראבי"י).

¹ עדיין צ"ב, מה פירוש "ובכוליה בעי דלודי ליה..". ועיי' לקמן.

לחכמים – כיון שמעיז אינו חייב שבועה אפילו במודה במקצת, דנחשב "משיב אבדה" שהרי היה יכול לכפור הכל, ואילו לראב"י – כיון שאינו מעיז – חייב שבועה כשמודה במקצת. לשיטת רש"י קשה על חכמים: אם מעיז – מדוע פטור משבועה? אדרבה! צריך לחייבו להישבע אפילו בכופר הכל, שהרי אין ראייה שדובר אמת?

הרמב"ן (שבועות מב) הוסיף להקשות על רש"י קושיא נוספת: ג. הרי גם בפקדון מצינו מקרים שהמפקיד עשה טובה עם השומר, כגון בשואל, ומדוע שם נחייב את השואל להישבע אפילו אם כופר הכל?

נראה לענ"ד שאפשר ליישב את קושיות הראשונים באופן זה: כלפי הקושיא הראשונה של תוס' - כידוע, השאלה אם "עירוב פרשיות שנו כאן" או לא, נתונה במחלוקת תנאים.

רש"י רק פירש את רבה אליבא דר' חייא בר יוסף שסבר ש"עירוב פרשיות שנו כאן", ו"כי הוא זה" נאמר רק על מלווה. אולם אה"נ, שלדעת ר' חייא בר אבא – ש"כי הוא זה" נאמר (גם/רק) על פקדון – ההסבר לשבועת מודה במקצת ופטור כופר הכל יהיה שונה, בין אם ההסבר הזה יכנס לתוך דברי רבה ובין אם לא.

לכן, אין להקשות מהמשניות שפוטרות כופר הכל בפקדון משבועה, כיון שהן הולכות אליבא דמ"ד "לא שנו כאן עירוב פרשיות".

כלפי הקושיא השניה של תוס' וקושית הרמב"ן – יש להבחין בין טעם הפסוק לגדר הדין המופיע בפסוק. הטעם נקבע ע"פ המצב שקורה בד"כ, ובעקבותיו נקבע גדר הדין. ממילא, גם אם נמצא מקרים חריגים שהטעם אינו מתקיים בהם כיון שהם נכללים בגדר דין זה – גם בהם יתקיים אותו דין.

דוגמא לדבר מופיעה בישי"ש סופ"ק דב"ק:

בהמה שהזיקה בשן ורגל ברה"ר אינה חייבת לשלם על מה שהזיקה. המקור בפסוק: "וביער בשדה אחר". הראשונים (ר"ח, רי"ף, רמב"ם ועוד) ביארו שטעם הפטור הוא משום "אורחיהו". הרמב"ם (נזקי ממון א, ח) הרחיב את הביאור וכתב – כיון שיש רשות לבעלים להוליך את בהמותיו ברה"ר, ודרך הבהמה לדרוס או לאכול את מה שהיא רואה בדרכה – אין על הבעלים חובה לשמור עליה מנזקי שן ורגל ברה"ר אלא על הניזק להרחיק את עצמו.

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

שאל הישי"ש: א"כ, מדוע "ארי ודרס ברה"ר" פטור? וכי יש רשות להוליך אריות ברה"ר?! אלא שכיון שנקבע גדר הדין – שן ורגל ברה"ר פטור – אע"פ שיש מקרים חריגים שאינם מקיימים את טעם הדין, פטור מלשלם.

כך גם בני"ד, טעם הפטור של כופר הכל במלווה הוא משום שאין אדם מעיז פניו בפני המלווה שעשה לו טובה והלווהו. לאחר שנקבע הדין – גם אם נמצא מקרים חריגים שאינם עונים על טעם זה – הדין לא ישתנה.

לכן, בבנו – אע"פ שמעיז – פטור משבועת כופר הכל. וממילא, פטרוהו חכמים גם משבועת מודה במקצת משום שנחשב "משיב אבדה".

והוא הדין כלפי כופר הכל בפקדון – בדרך כלל אין עשיית טובה מצד המפקיד לשומר, ולכן, נקבע הדין שכופר הכל נשבע. ממילא, גם אם נמצא מקרה חריג שיש בו עשיית טובה (שואל), לא ישתנה בו הדין, ועליו להישבע.

ד. שיטת רש"י (ב"מ ג,א)

נראה שמדברי רש"י בב"מ ג,א יש חיזוק לדברים שכתבנו בתירוץ הקושיא הראשונה של תוס', אך לפני כן נקדים את שיטת רבנו תם (בתוס' ב"ק קז,א) בפירוש הסוגיא:

לדברי ר"ת, לכו"ע, כופר הכל פטור משבועה, הן במלווה והן בפקדון, כיון שזו גזירת הכתוב. רק מודה במקצת חייב שבועה.

הויכוח בין רחב"א לרחב"י היה סביב נקודה אחרת: כיצד צריכה להיראות ההודאה במקצת בפקדון?

רחב"א סבר שצריך בסה"כ שלש פרות – אחת: "נגנבה", שניה: להד"ם, שלישית: הודאה. ואילו רחב"י סבר שמספיק שתי פרות. אפשר לוותר על הפרה של "להד"ם".

יסוד הויכוח הוא האם "כי הוא זה" נאמר רק על פקדון (רחב"א) או גם על מלווה (רחב"י), וכשם שבמלווה מספיקות שתי פרות (הודאה, כפירה) כך גם בפקדון (הודאה, נגנבה).

א"כ, מה הקשר בין דברי רבה למחלוקת זו? אומר ר"ת שבאמת אין כל קשר ביניהם, ו"מאי שנא מלווה" היינו כמו "מאי טעמא דמלווה".

הגמ' מביאה את דברי רבה אגב הסוגיא כדי להסביר יסוד בשבועת מודה במקצת:²

לרבה היה ברור שהתורה פטרה כופר הכל משבועה וחייבה מודה במקצת. שאלתו היתה בשלב השני: מדוע לא נפטור מודה במקצת משבועה במיגו שהיה כופר הכל? או אולי נלמד מפרשה זו שלא אומרים כלל מיגו? והתשובה: "חזקה א"א מעיז פניו.. והאי בכליה בעי דניכפריה..". כלומר, אין כאן מיגו כיון שהמודה במקצת לא היה מעיז לכפור הכל כנגד בעל חובו. מהלך זה בדברי רבה מופיע בכל המקומות שהתוס' מתייחסים לדבריו (כתובות יח, גיטין נא, ב"מ ג).

ה. שיטת רש"י – כשיטת ר"ת

והנה מצאנו בדברי רש"י בב"מ ג,א מהלך שנראה ממש כהבנת ר"ת:

ר' חייא מחדש שהעדאת עדים במקצת מחייבת שבועה על השאר.

אדם שכפר הכל והעדים העידו שחייב מקצת – עליו להישבע ממש כמו מודה במקצת, "שלא תהא הודאת פיו גדולה מהעדאת עדים, מק"ו". פירוש הדברים: היתה הו"א שרק מודה במקצת ישבע מכוח דברי רבה ("מפני מה.."), קמ"ל ק"ו שהעדאת עדים חזקה יותר מהודאת פיו, ונשבע גם בהעדאת עדים במקצת.

כיצד נוצרה הו"א מכוח דברי רבה שרק מודה במקצת ישבע ולא בהעדאת עדים במקצת?

מסביר רש"י:

מפני מה אמרה תורה כו' - ולא חשבו כמשיב אבידה לפטרו, שלא כפר בכולו.

שאלת רבה היתה מדוע לא נפטור מודה במקצת משבועה כמשיב אבדה, משום שהיה יכול לכפור בכל ולהיפטר משבועה. והתשובה: "חזקה אין אדם

² ר"ת לא גרס את מש"כ אח"כ "ודוקא גבי מלוה..", והביא ספרים ישנים שג"כ לא גרסו זאת.

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

מע"ז.. ובכוליה בעי דנכפריה..", כלומר, אינו נחשב "משיב אבדה" כיון שלא היה מע"ז לכפור הכל.

כאן מסביר רש"י את השלב הבא בדברי רבה: "ובכוליה בעי דלודי ליה..". – כלומר: אם תשאל, מה התועלת להשביעו? אם חשוד לגזול את הממון הרי הוא חשוד גם לשקר בשבועתו? והתשובה: הנתבע אינו חשוד לגזול. באמת, הוא היה רוצה להודות בכל ולשלם לתובע, אלא שכיון שאין לו כעת, הוא מנסה להשתמט לעת עתה עד שיהיה לו כסף.³

כלפי שלב זה אומרת הגמ': "אבל העדאת עדים דליכא למימר הכי – אימא לא". כלומר, ניתן לומר שהוא משתמט רק אם אינו מע"ז לכפור הכל. אך אם כפר הכל – נראה שהוא חשוד לגזול את הממון, ולא תהיה תועלת בשבועתו.

נראה מרש"י שפירוש קושיית ותשובת רבה הוא ממש כמו ר"ת – היה ברור לרבה שכופר הכל פטור ומודה במקצת חייב, וכל הקושיא היתה רק משום מיגו – מדוע לא נפטור מודה במקצת במיגו שהיה כופר הכל? ותירץ: אין מיגו כיון שאינו מע"ז לכפור הכל.

מדוע רש"י לא פירש כמו בב"ק קז,א?

ו. הצעה א ברש"י – שני מהלכים שונים לפי כל סוגיא

היה נראה לומר שרש"י, כדרכו בקודש, פירש כל סוגיא לפי ההקשר שלה. ההקשרים מחייבים לפרש דווקא באופנים שונים בכל מקום:

א. בב"ק קז,א – רש"י לא היה יכול לפרש כמו בב"מ ג,א, שהיה ברור שכופר הכל פטור ומב"מ חייב. שהרי רחב"י הסביר מדוע כופר הכל בפקדון חייב ("מע"ז ומע"ז"), ואם היה ברור לרבה שכופר הכל פטור משבועה בכל מקרה (גזיה"כ, כר"ת) – יש לפטור כופר הכל משבועה אפילו בפקדון, ואדרבה! לפטור גם מודה במקצת משבועה במיגו שהיה כופר הכל.

³ לפי"ז, מיושבת הסתירה בין "ובכוליה בעי דנכפריה.. ובכוליה בעי דלודי ליה..", כיון שאנחנו מדברים על שני מישורים שונים: כלפי גולה – הנתבע אינו מעוניין לגזול ("ובכוליה בעי דלודי ליה" אם היה לו כסף). אך כלפי השתמטות עד שיהיה לו כסף – "בכוליה בעי דנכפריה..". הוא היה מעדיף להשתמט מהכל ולא רק ממחצה אלא שאינו מע"ז.

ב. בב"מ ג,א – רש"י לא יכול היה לפרש כמו בב"ק קז,א, כיון שיסוד הפטור של כופר הכל משבועה בב"ק קז,א הוא שהנתבע דובר אמת משום שאלי"כ לא היה מעיז פניו לכפור הכל. וכי אפשר לומר שזה גם יסוד הפטור משבועה בכופר הכל בב"מ ג,א?! הרי כנגד כפירתו בכל עומדים עדים המעידים שחייב מקצת ומשקר בטענתו! לכן, הוכרח רש"י לפרש בב"מ ג,א שיש סיבה אחרת לפטור אותו משבועה – משום שאין תועלת בשבועתו ("חשיד אממונא חשיד אשבועתא").⁴

נמצא, שרש"י למד שהאמוראים עצמם נחלקו בפירוש דברי רבה, ולא רחוק לומר שבזה גופא נחלקו – אם "עירוב פרשיות שנו כאן" (רחב"י) או לא (ר' חייא).

1.1. דחיית ההצעה

אלא שלאחר העיון נראה שפירוש זה אינו נכון בדעת רש"י מכמה טעמים:

א. הרמב"ן (שבועות מב,ב, דבריו יובאו להלן בהרחבה) ביאר שיש שני מהלכים בהבנת דברי רבה, התלויים בשאלה האם אמרינן מיגו לאפטורי משבועה או לא: אם אמרינן – הקושיא לא היתה על טעמא דקרא אלא על השלב השני, מדוע לא אמרינן מיגו. ואם לא אמרינן – הקושיא היתה על טעמא דקרא.

לפי"ז, יצא שרש"י בב"ק קז,א (בשיטת רחב"י) הלך לפי ההבנה שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן, ובב"מ ג,א (בשיטת ר' חייא) לפי ההבנה שאמרינן. היכן המקור שהאמוראים עצמם נחלקו בשאלה האם אמרינן מיגו לאפטורי משבועה או לא?⁵

ב. הפנ"י דייק מלשון רש"י בב"מ ג,א ששיטתו היא שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן, שהרי רש"י לא כתב בשום מקום שיש לפטור מודה במקצת במיגו שהיה כופר הכל אלא רק כתב שנחשיבו כ"משיב אבדה". ובאמת, רש"י פירש בגיטין נא,ב וכתובות יח,א את

⁴ ואולי לכן הוצרך לפרש את רבה כמו ר"ת כדי שהשאלה והתשובה (מצד מיגו) יסתיימו בשלב הראשון ("ובכוליה בעי דניכפריה..."), והשלב השני ("ובכוליה בעי דלודי ליה...") יתחיל קושיא חדשה ("חשיד אממונא"). משא"כ, לפירוש רבה בב"ק קז,א – יתכן שהתשובה אינה מסתיימת עד סוף השלב השני. ודו"ק.

⁵ היה אפשר לומר שרש"י סבר שאמרינן מיגו לאפטורי משבועה (כפירושו בב"מ ג,א) אלא שרחב"י הבין בשיטת רבה שהשאלה מתחילה עוד לפני שלב המיגו, בטעמא דקרא. אך הבנה זו לא תסתדר עם ההערה השניה על הבנתנו ברש"י, ובפרט, לפי מה שיתבאר בהמשך בדברי הרמב"ן. עיי לקמן.

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

שיטת חכמים דראב"י – שבבנו מעיז, ולכן, פטור משבועה משום שנחשב כ"משיב אבדה" – לא מצד מיגו אלא מצד התקנה דרבנן ש"המוצא מציאה לא ישבע מפני תיקון העולם".
באמת, התוס' (שם) הקשו עליו מדוע לא פירש מצד מיגו אלא נדחק לתקנה דרבנן, אך לפי דברי הפנ"י הדברים ברורים – רש"י סבר שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן.

א"כ, כיצד מתבארים דבריו בב"מ ג,א?

ז. הצעה ב ליישוב דברי רש"י

לכן, נלע"ד להציע מהלך אחר לדברי רש"י, ולשם כך נקדים את דברי הרמב"ן וביאורם.

זו לשון הרמב"ן (שבועות מב,ב):

ויש לפרש הא דאמר רבה מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע, דהכי קאמר למה אמרה תורה מודה מקצת ישבע ולא אמרה כן בכופר בכל דמשמע דמודה מקצת ישבע ולא כופר בכל, מפני מה מיגרע מיניה אדרבא עדיפא טענתיה שאלו בא לכפור בכל היה כופר, וקאמר חזקה היא שאין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו והאי כיון דאודי במקצת רגלים לדבר וחוששין לו מן השאר, דהאי דלא כפריה משום דאין אדם מעיז פניו הוא ולהכי מודה במקצת ומשתמיט במקצת ורמא רחמנא שבועה עליה וכו' וזה הפי' לדעת מי שאומר שאין מיגו לפטור משבועה כדבעינן למימר קמן, ואינו מחוור וכו'.

עוד אני חוזר בכאן לפרש בקוצר וכו' דרבה סבר התורה פטרה כופר בכל והדין נותן שלא יהא כל אחד משביע את חברו בטענה שאין לה רגלים ותביעה שאין בה אמתלא, וכן חייבה תורה מודה מקצת והדין נותן לפי שכבר יש ממש בטענתו, אבל זו קשה בדין הזה למה לא האמינה התורה מודה במקצת משום מיגו שיכול לכפור בכל דהא מיגו דאורייתא הוא, ומפרש רבה שאין זה המיגו ראוי להאמינו בו לפי שאינו יכול להעיז פניו במה שחברו יודע בו וכו'.

הרמב"ן מביא שני מהלכים בפירוש דברי רבה – הראשון לדעת הסוברים שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן (הרמב"ן עצמו סובר שהבנה זו אינה מחוורת), והשני לדעת הסוברים שאמרינן.

במהלך הראשון – רבה הקשה מצד טעמא דקרא. מדוע התורה חייבה דווקא מודה במקצת להישבע ולא כופר הכל? אדרבה! היה מסתבר להיפך, שהרי המודה במקצת לא כפר בכל אלא "הלך לקראת" הבע"ח והודה לו, ומסתבר יותר להאמינו?

והתשובה: הסברא הפוכה. יותר מסתבר לחייב את המודה במקצת משום שע"י הודאתו במקצת יש רגלים לדבר שעומד לפניו בעל חובו ואינו מעיז פניו כנגדו, ותביעתו מבוססת יותר, משא"כ, כופר הכל.

במהלך השני – רבה הבין היטב את החילוק בסברא בין מודה במקצת, שחייב שבועה, לכופר הכל, שפטור משבועה. במודה במקצת יש רגלים לדבר לטובת התובע ואילו בכופר הכל אין. שאלתו היתה רק בשלב השני – מדוע לא נפטור מודה במקצת במיגו שהיה כופר הכל? והתשובה: אין מיגו כיון שאינו מעיז פניו לכפור הכל.

ויש להקשות: אם הסברא לחלק בין כופר הכל למודה במקצת כ"כ מובנת ופשוטה במהלך השני, מדוע במהלך הראשון היה צריך רבה לעשות מזה קושיא ותירוץ? מדוע זה לא הובן לו כבר מההתחלה?

אולי זו הסיבה שכתב הרמב"ן על מהלך זה "ואינו מחוור", אך עדיין לא יצאנו ידי חובתנו בדעת הראשונים שסוברים שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן, ופירשו את רבה כמהלך הראשון.

ה. יסוד חיוב שבועה – האם צריך טענה חשובה או לא?

נראה שיסוד הדבר נעוץ בשאלה הבסיסית – מה צריך בשביל להשביע את הנתבע שבועה דאורייתא?

האם די בעובדה שיש לפנינו תובע כדי להשביע אותו (משום ש"חזקה אין אדם תובע את חברו אא"כ יש לו עליו", שבועות מ,ב) או שמא לא די בסתם תביעה אלא צריך תביעה עם סיוע (רגלים לדבר)?

הראשונים נחלקו בזה במסכת בבא מציעא דף ד, א: הגמ' מגיעה לצד השווה בין שבועת עד אחד ומודה במקצת – "שעל-ידי טענה וכפירה הן באין, ונשבע".

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

התוס' במקום מקשים מיד – ומה עם כופר הכל? הרי גם שם יש טענה וכפירה ואינו נשבע? מתרצים התוס' – כוונת הגמ' לטענה חשובה. דהיינו, טענה עם סיוע ורגלים לדבר, כגון: עד אחד המסייע לתביעה או הודאה במקצת המסייעת לתביעה, אך בכופר הכל – אין שום סיוע לתביעה, ולכן, אין חיוב שבועה.

רש"י, לעומתם, מפרש את דברי הגמ' – "שזה טוען וזה כופר, הן באין לדין". דברים שנראים מיותרים, לכאורה, אך לאחר דברי התוס' הם מובנים היטב: רש"י בא להוציא מדבריהם וללמדנו שאין צורך בטענה חשובה כדי להשביע אלא סגי בעובדה ש"זה טוען וזה כופר" כדי לחייב שבועה כיון ש"הן באין לדין", ו"חזקה אין אדם תובע את חברו (בבית דין) אא"כ יש לו עליו".

א"כ, מדוע כופר הכל פטור?

רבנו פרץ (בשטמ"ק ב"מ ד, א) תירץ: גזירת הכתוב. אך רש"י עצמו (ב"ק קז, א) תירץ (ע"פ רבה): בכופר הכל יש ראייה שהוא דובר אמת! שהרי אין אדם מעיז פניו בפני מי שעשה לו טובה. ואם בכל אופן העיז – ראייה שהוא דובר אמת.

נמצא, לדעת תוס', צריך טענה חשובה כדי להשביע (ומטעם זה כופר הכל פטור), ולדעת רש"י, א"צ טענה חשובה (ובכופר הכל – יש כעין ראייה לטובת הנתבע, ולכן, פטור משבועה).

ט. נפק"מ למחלוקת הנ"ל

ישנן כמה נפק"מ למחלוקת זו:

א. שבועה על טענת קטן – לעיל (שבועות מב, א) למדנו במשנה שאין נשבעין על טענת קטן. הראשונים נחלקו האם החסרון בטענת הקטן או בנתינת הקטן.

הר"י מיגש והרמב"ם (טוען ונטען ה, ט) סברו⁶ שכל השבועות הבאות מחמת טענה – אין נשבעין לקטן, כיון ש"תביעת קטן אינה תביעה גמורה" (לשון הרמב"ם שם). ואילו רש"י סבר שהחסרון הוא

⁶ וכן דעת תוס' כתובות יח, א לפי פירוש הסוגיא שם שחכמים וראב"י נחלקו רק בגדול הבא בטענת אביו, אך בקטן – בכל גווניו אין נשבעין על טענתו, אפילו בא בטענת אביו.

בנתינתו (=הפקדתו), וממילא, אם הקטן בא בטענת אביו – כלומר, אבי הפקיד אצלך מנה – נשבעין על טענתו. במה נחלקו הראשונים? מבואר בר"י מיגש, שדווקא שבועת מודה במקצת ועד אחד אין נשבעין על טענת קטן אך שבועת היסת נשבעין. ונימוקו עמו – לחיוב שבועת היסת אין צורך בסיוע של הודאה במקצת או עד אחד. נראה שכוונתו ליסוד שנתבאר לעיל – כדי להשביע שבועה דאורייתא מחמת הטענה – צריך טענה חשובה, ולקטן אין כוח לטעון טענה שכזו כיון שאין תביעתו תביעה גמורה. אך לשבועת היסת – אין צורך בטענה חשובה וסגי בכל טענה שהיא. לכן, נשבעין גם לקטן. אולם רש"י סבר שגם לשבועת עד אחד ומודה במקצת סגי בטענה גרידא. לכן, גם בשבועות אלו נשבעין לקטן, ובלבד שההפקדה נעשתה ע"י אביו.

ב. גדר שבועת היסת – בעל התרומות (ש"ז ח"א אות א,ב) כתב שטעם שבועת היסת הוא כדי להפיס דעתו של בעה"ב, ואילו רש"י (בבא מציעא ה ע"א ד"ה היסת) שטעם השבועה הוא "להסיתו להודות" משום ש"חזקה אין אדם תובע את חברו אא"כ יש לו עליו". להבנת בעה"ת – אין מצד טענת התובע סיבה לחשוד בנתבע ולחייבו שבועה, כמו שבשבועת השומרים – אין בטענת התובע (טענת שמא) סיבה לחשוד בשומר. הסיבה היחידה היא: כדי להפיס דעתו של בעה"ב.⁷

אך להבנת רש"י – די בטענת התובע כדי ליצור חשד כנגד הנתבע "ולהסיתו להודות", כמו בשבועת מודה במקצת – "ואמר רחמנא רמי שבועה עילויה כי היכי דלודי ליה בכלייה". במה נחלקו הראשונים?

נראה שיסוד המחלוקת נעוץ בשאלה הנ"ל: אם צריך טענה חשובה כדי לחייב שבועה – הרי בשבועת היסת אין טענה חשובה אלא רק את עצם התביעה. א"כ, מדוע חייבו את הנתבע להישבע? כדי להפיס דעתו של בעה"ב. אך אם סגי בעצם התביעה בשביל לחייב שבועה (אפילו דאורייתא) – גם בשבועת היסת יש את עצם התביעה, ולכן, "הסיתוהו להודות".

ג. אי אמרינן מיגו לאפטורי משבועה: מיגו אינו ראיה לטובת הנתבע אלא מחזק ומאלים את טענתו כנגד טענת התובע. ממילא, אם כדי

⁷ עיין באור שמח (טוען ונטען א,יב) שביאר כך את יסוד שבועת השומרים.

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

להשביע צריך טענה חשובה של התובע – לא ניתן להשביע כשיש מיגו לטובת הנתבע, שהרי אין עדיפות לתובע על-פני הנתבע! כך סברו התוס' (בכל המקומות שפירשו את דברי רבה), והדברים מתאימים ביותר לשיטתם בב"מ ד, א שצריך "טענה חשובה".

ד. אולם לסוברים שא"צ טענה חשובה, וסגי בכל תביעה שהיא כדי להשביע, מה יעזור מיגו כדי לפטור משבועה? התובע עדיין לא הסתלק ותביעתו קיימת! לכן, עדיין נשבעים. כך סבר רש"י (כפי שדייק הפנ"י בדבריו בב"מ ג, א), והדברים מתאימים ביותר לשיטתו בב"מ ד, א שא"צ "טענה חשובה".

י. הסבר דברי רבה – שני מהלכים

לפי"ז, נחזור לביאור דברי רבה לפי שני המהלכים:

לסוברים שמיגו לאפטורי משבועה אמרינן: כדי לחייב שבועה צריך "טענה חשובה". א"כ, מובן היטב כבר מלכתחילה החילוק בין כופר הכל למודה במקצת – במודה במקצת יש רגלים לדבר לטובת התובע, משא"כ, בכופר הכל. לכן, התורה פטרה כופר הכל משבועה וחייבה מודה במקצת. אין מה להקשות בשלב זה.

הקושיא מתחילה רק בשלב השני – הרי יש מיגו לטובת הנתבע שהודה במקצת, ומיגו זה "מאזן" את יחסי הכוחות בינו לתובע, ונמצא שאין לתובע עדיפות עליו. א"כ, מדוע לא נפטר משבועה?

והתשובה – אין מיגו כיון שאינו מעיז פניו לכפור בבעל חובו.

לסוברים שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן: כדי לחייב שבועה מספיקה כל תביעה שהיא, וא"צ טענה חשובה. א"כ, לא מובן ההבדל בין כופר הכל למודה במקצת, מדוע רק מודה במקצת חייב ולא כופר הכל? הרי בין כאן ובין כאן יש תובע?

לא שייך להשתמש כאן בסברא שהובאה לפי ההבנה הקודמת, שהרי לחיוב שבועה אין שום צורך ברגלים לדבר לטובת התובע.

לכן, הוקשה לרבה עוד בשלב הטעמא דקרא: מפני מה אמרה תורה מודה במקצת הטענה ישבע ולא כופר הכל?⁸

והתשובה: לכופר הכל – יש כעין ראייה שדובר אמת (כיון שאין אדם מעיז פניו וכו', והוא העיז), ו"ראיה" זו "מסלקת" את התביעה והספק הנוצר בעקבותיה. אך למודה במקצת – אין ראייה זו. לכן, עליו להישבע.

יישוב דברי רש"י¹⁰

ע"פ זה, נחזור לדברי רש"י, שסבר כהבנה השניה, ונראה כיצד פירושו בשני המקומות משלימים לתמונה אחת כוללת:

רבה שאל על שני המקרים¹¹ – מה נשתנה מודה במקצת מכופר הכל? אדרבה! היינו צריכים לפטור מודה במקצת משום שהיה יכול לכפור בכל (לא מצד מיגו אלא משום "משיב אבדה")?

ותירץ על שני המקרים – לכופר הכל יש ראייה שדובר אמת, אך למודה במקצת אין. לכן, זה אינו נשבע וזה נשבע.

והדברים מפורשים בלשון המאירי (שבועות מב, ב), שסבר ג"כ כשיטה שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן. זו לשונו:

אלא כך היא הצעה של שמועה מה נשתנה מודה מקצת מכופר בכל עד שזה פורש לחיוב וזה פורש לפטור והלא אין שנוי טענה ביניהם אלא

⁸ הראשונים מוסיפים אליבא דפירוש זה: אדרבה, יש יותר סברא לפטור מודה במקצת מאשר כופר הכל, כיון שהלך לקראת התובע והודה לו במקצת, והו"ל "משיב אבדה". ועדיין יש להקשות, דלכאורה, לפי המהלך הראשון – יש יותר סברא לחייב מודה במקצת שבועה משום הרגל"ד לטובת התובע, ואילו לפי המהלך השני – להיפך – יש יותר סברא לחייב כופר הכל בשבועה מאשר את המודה במקצת, והא כיצד? אולי הפירוש הוא שאמנם ההודאה במקצת נותנת רגלים לתביעה (כמו "איני יודע אם פרעתיך", שיוצר רגלים לתביעה, בניגוד ל"איני יודע אם נתחייבתי") אך אין זה אומר בדווקא שיש יותר הסתברות שהתובע דובר אמת! ואדרבה, יש יותר סברא שהנתבע דובר אמת כשמודה במקצת. לכן, למהלך השני, שאיננו צריכים רגלים לדבר בשביל חיוב שבועה – אין שום סיבה לחייב שבועה יותר במודה במקצת מאשר בכופר הכל, ולהיפך, כמשנ"ת.

⁹ לא שייך לשאול להבנה זו מצד מיגו כיון שמיגו לאפטורי משבועה לא אמרינן.

¹⁰ את יסוד הדברים שמעתי מהרב צבי קושלבסקי שליט"א.

¹¹ דברים אלו מסבירים מדוע רבה שאל דווקא על שבועת מודה במקצת, שכן רבה התכוון לשאול – מה ההבדל בינה לבין כופר הכל.

מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע

שזה כופר במנה וזה כופר בחמשים ואדרבה היה לנו לומר שכשמודה מקצת משיב אבדה הוא

ויישב את הדברים שכופר בכל דין הוא שיפטר שאין אדם מעין פניו לכפור בכל וודאי דבריו מכוונים וכשמודה מקצת לא להשבת אבדה אלא להחליש כח העזות שאינו מוצא עצמו לכפור בבל אלא שאינו יכול להעיז...

המאירי מפרש את השאלה על שני המקרים גם יחד ("מה נשתנה"), ומביא בשלב השאלה את דברי רש"י בב"מ ג,א – מדוע לא נחשיב מודה במקצת כ"משיב אבדה", ואילו בשלב התשובה מביא המאירי את דברי רש"י בב"ק קז,א שכופר הכל פטור משום שיש ראייה לדבריו מכוח ההעזה.

יא. סיכום

נמצינו למדים, שיש מחלוקת עקרונית ברמת הדרישה הנצרכת לחיוב שבועה:

לרש"י ודעימיה: מספיקה תביעה בבי"ד כדי להשביע, ואין צורך בטענה חשובה. כנראה, משום שדי ב"חזקה אין אדם תובע את חברו אא"כ יש לו עליו".

לתוס' ודעימיהו: צריך טענה חשובה (עם רגלים לדבר). רק בשביל שבועת היסת אפשר להסתפק בטענה כלשהי (או משום שזו רק שבועה דרבנן או משום שטעמה הוא כדי להפיס דעתו של בעה"ב).

הבנות אלו מביאות למחלוקת האם מיגו מועיל לפטור משבועה (תוס') או לא (רש"י), וממילא, לפירוש דברי רבה – האם שאלתו היתה בשלב ה"טעמא דקרא" (רש"י) או רק בשלב השני – מיגו (תוס').

ראינו, כמו"כ, נפק"מ נוספות למחלוקת זו: האם יש חסרון בטענת הקטן (ר"י מיגש, רמב"ם – כתוס', צריך טענה חשובה) או לא (ראב"ד, רש"י – א"צ טענה חשובה); מה גדר שבועת היסת – המשך של שבועת מודה במקצת (רש"י) או חיוב חדש כדי להפיס דעתו של בעה"ב, כשבועת השומרים (תוס').